

סיכון אישי במלחמה לטובת הכלל

- א. אינו יוצא משם לעולם
- ב. הגולה איננו יוצא להציל נפשות, ואינו משתתף במלחמה
1. הגולה הרי הוא כמת וחופשי מהמצוות
2. להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית
3. נטילת סיכון בעת מלחמה

א. אינו יוצא משם לעולם

רוצח בשגגה צריך ללכת לעיר מקלט ולהישאר בתוכה כפי שנאמר במשנה (מכות יא ע"ב):

ואינו יוצא לא לעדות מצוה, ולא לעדות ממון, ולא לעדות נפשות,¹ ואפילו ישראל צריכים לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה - אינו יוצא משם לעולם, שנאמר: "אשר נס שמה" (במדבר לה, כה), שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו.

בתוספתא (מכות [צוקרמאנדל] ג, ה) הובאה דוגמה אחרת:

אפילו הוא נזיר, אין יוצא משם לעולם, אבל מגלח כל שערו ומשלח תחת הדוד.

בספרי זוטא (במדבר פסקא לה) הובא עוד:

"אשר נס שמה" - לא יצא למול את הקטן. "שמה" - לא יצא להציל מן הגייס מן הנהר מן הדליקה מן המפולת.

אמנם בירושלמי (מכות ב, ו) מובאת גם עמדה אחרת:

אמר רבי אבהו: צרכו לדבר, שולחין ומביאין אותו משם. אמר רבי יוסי: מתניתא לא אמרה כן, אלא אפילו ישראל צריכין לו, אפילו שר צבא כיואב בן צרויה אין יוצא משם לעולם, שנאמר: "שמה" - שם תהא דירתו.

הפני משה שם הסביר שגם לדברי רבי אבהו רוצח בשגגה אינו יוצא להעיד, אם יש אחרים שיעידו, אך אם אין מי שיעיד או שיעשה את מה שנצרך, עליו לצאת

¹ מכאן הוכיח הרב יעקב ריישר, שר"ת שבות יעקב, חלק ג סי' קמז, שמי שרוצח בשגגה כשר לעדות.

מעיר המקלט. על כך השיב רבי יוסי שמהמשנה משמע שאפילו אם מדובר בעניין שכל ישראל צריכים לו, כדוגמת יואב שר הצבא, בכל זאת אינו יוצא משם לעולם.² השאלה העומדת להכרעה היא: טובת הכלל (צבא ישראל), או אף טובת היחיד (עדות ממון או נפשות), מול טובת יחיד אחרת - חשש שגואל הדם יפגע ברוצח בשגגה. ההכרעה היא שטובת הרוצח בשגגה קודמת לטובתם של אחרים.³ מדברי הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש ז, ח) משמע שפסק שהגולה אינו יוצא מעיר המקלט בשום מצב:

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם, ואפילו לדבר מצוה, או לעדות בין עדות ממון בין עדות נפשות, ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגייס או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת. ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו. הצעה אחרת להסביר את הביטוי "אינו יוצא משם לעולם", הציע הרב שלמה כהן (חשק שלמה, מכות יא ע"ב):

אכן נראה לעניות דעתי לולא דמסתפינא הייתי אומר דאין רצונו לומר דאסור לו לצאת לעדות מצוה או להצלת נפשות, אלא הכונה דאף דצריך לצאת לעדות מצוה או להצלת נפשות, מכל מקום אינו נפטר מזה מגלות, אלא תיכף משגומר המצוה חוזר לגלות לערי המקלט. וכן מדויק לשון המשנה, דמסיים: ד"אין יוצא משם לעולם", ולכאורה מילת לעולם אינו מדויק כאן, דהרי באמת במיתת כהן גדול יוצא, ומאי לעולם? אלא רוצה לומר דאינו יוצא משם בכל הנך דברים באופן דתהיה היציאה לעולם. המילה "לעולם" יכולה להתפרש בשני מובנים: אף פעם או לצמיתות. אף פעם – בשום מצב הוא אינו יוצא מעיר המקלט, עד מות הכהן הגדול. לצמיתות - הוא רשאי לצאת לעדות או להציל נפשות או להילחם במלחמה, אך אין זה אומר שהוא סיים את שהותו בעיר המקלט, כי כשיסיים את תפקידו או כשימלא את המטרה והמשימה לשמה יצא, עליו לחזור לעיר המקלט.

² הרב יקותיאל יהודה הברשטס, שו"ת דברי יציב חלק חו"מ סימן עט כתב: "נראה ברור שאין הכוונה שיעמוד בראש מערכות המלחמה, שהרי הירא מעבירות שבידו חוזר מעורכי המלחמה ואף בשח בין תפילה לתפילה [סוטה מד ע"ב], ומכל שכן שלא יהיה שר צבא כשידי דמים מלאו וחייב כפרה על שהרג את הנפש בשגגה... אלא שצריכים לו לעצה בהיותו והוא מלומד בתכסיסי מלחמה, ואם כן הוי כהא דעדות נפשות דעל כל פנים יש אפשרות שיקבלו עדותו שם בעיר מקלטו. והוא אמינא דמ"מ רשאי לצאת אל שרי המלוכה והמלחמה שלא יצטרכו לבא אליו, דהזריז הרי זה משובח כמו שכתוב בא"ח סי' שכ"ח סי"ג, וקמ"ל דאינו יוצא משום דסוף סוף אין כאן הכרח לצורך נפשות שהרי יכולים לבא אליו".

³ הרב ישראל ליפשיץ, בתפארת ישראל, יכין אות נא, כתב שהרוצח אינו יוצא משם אפילו אמרו הרופאים שהאויר רע לו בעיר המקלט. וכ"כ באהבת איתן: "מוותרין על חייו ואין מוליכין אותו מעיר מקלט שגלה לעיר מקלט אחרת". אך נראה שיהיה על בית הדין לדאוג לו למקום חלופי ולטיפול רפואי מתאים, שהרי נאמר: "וחי" - "עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא" (מכות י ע"א). חיים רחניים וחיים חומריים.

ייתכן שזהו שורש המחלוקת של רבי אבהו ורבי יוסי בירושלמי (מכות ב, ו). לפי רבי אבהו כוונת המשנה שיציאת הרוצח לא תהיה לעולם, כלומר אם הרוצח נצרך לעניין מסוים, הוא יצא מעיר המקלט, אלא שמיד אחרי כן עליו לחזור לעיר המקלט, ואילו רבי יוסי מבין שכוונת המשנה לומר שהגולה איננו יוצא מעיר המקלט אף פעם.⁴

האם האיסור לצאת מעיר המקלט חל רק על הרוצח או שהוא מטיל אחריות גם על מנהיגי הציבור, למשל, על בית הדין? בעניין זה הסתפק הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט, סי' תכה, נז):

יש להסתפק אם רצונו לצאת למצות פיקוח נפש אם מוחין בידו אם לאו. דמצד הסברה היה נראה שאין מוחין בידו, וזה ששנינו במכות (יא ע"ב) שאין יוצא משם, היינו שאין כופין אותו לצאת, וכן משמע קצת מירושלמי שם, וצריך עיון לדינא.

ערוך השולחן רמז שייתכן שבזה נחלקו רבי אבהו ורבי יוסי. לדברי רבי אבהו אם צריכים את הגולה ואין מי שיעשה במקומו, כופים אותו לצאת ואז לגואל הדם אסור לפגוע בו, כשם שאסור לגואל הדם לפגוע בגולה אם הוא שגג ויצא בטעות מעיר המקלט (רמב"ם הל' רוצח ה, יא), ואם כן המצווה כפי שנתפרשה במשנה מוטלת על המנהיגות - בית הדין. ואילו רבי יוסי סובר שהמצווה מוטלת על הגולה עצמו, ואסור לו לצאת משם אפילו אם ייטול סיכון על עצמו.

ב. הגולה איננו יוצא להציל נפשות ואינו משתתף במלחמה

1. הגולה הרי הוא כמת וחופשי מהמצוות

מדוע רוצח בשגגה לא יוצא להציל נפשות מן הגייס ומן הדליקה? ועוד יותר קשה, מדוע שר הצבא, שהשתתפותו נצרכת לטובת העם כולו אינו יוצא בתפארת ישראל (מכות פרק ב, בבועז אות ב) הקשה קושיה זו בהרחבה: מדכתיב 'וחי בהם' ולא שימות בהם (יומא פה ע"ב), דמשמע שמותר לעבור כל עבירה שבעולם כדי להציל חבירו, והרי כל המקיים נפש אחת מישראל הוי ליה כאילו הציל עולם מלא (סנהדרין לז ע"א), ואיך לא יהיה מותר לזה לעבור על איזה עשה, כדי להציל כל ישראל אם הוא כיואב בן צרויה וכד'.

⁴ לפרשנות זו הסכים הרב משה שטרנבוך, קובץ יד שאול, עמ' שצא. יש מקום להסביר באופן זה את דברי הרמב"ם (הל' מלכים ה, ט): "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם". האם האיסור הוא לצמיתות או אף פעם. לצמיתות - אם יוצאים על מנת לחזור, אז אפשר. אף פעם - גם יצאה זמנית אסורה.

ודוחק לומר דאע"ג דהוא מחמת העשה הנ"ל מותר לצאת, עכ"פ מותר לגואל הדם להרגו, וכיון שכן אינו מחויב וגם אינו רשאי להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מוודאי סכנה, וזהו האיסור דרמי עליה. ליתא, דמלבד שהדבר מודחק בפני עצמו דבמשנה לא אמר הך טעמא, בלא זה קשה נמי, וכי אינו מחויב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל כל ישראל, וכי אסור לישראל לסגור הדלת בעד גואל הדם עד שיציל הלה כל ישראל? וצריך עיון.⁵

הצלת נפשות היא מצווה חשובה שאין כמותה, אם כן מדוע רוצח בשגגה שגלה לעיר מקלט איננו יוצא להציל נפשות? אם החשש הוא מפני גואל הדם, ומכאן שאסור לאדם להכניס עצמו לספק סכנה על מנת להציל חברו מסכנה ודאית, הרי שאפשר לתקן תקנה שתאסור על גואל הדם לפגוע בו כל עוד הוא פועל למען הצלת נפשות פרטיות ובוודאי למען הצלת האומה. הרב אברהם אבא קרניץ, הגהות אהבת איתן על המשניות השיב על השאלה מדוע הגולה לא יוצא למלחמה:

כי מי הוא זה הרוצח עצב נבזה שיעמוד להם זכותו במלחמה לנצח האויב שלהם?⁶

דברים ברוח זו כתב הרב איסר יהודה אונטרמן (שו"ת שבט מיהודה, חלק א סימן ט, עמ' כ):

דין הגלות הוא כמו עונש מיתה על הריגת נפש... ע"י זה הוא נכרת ונבדל לגמרי מכל העולם החיצוני, ואין לו שום קשר עם אלה שמחוצה לו... הרי הוא כמת שהוא חופשי מן המצוות, ואין עליו שום חיוב של מצוה שיש לה קשר עם העולם החיצוני, אינו מקריב קרבן פסח או קרבן אחר, ואינו יוצא לעדות ואפילו לא להצלת נפשות.

לדבריו, הגולה נחשב כמת. התורה גזרה עליו להיות סגור ומובדל מכל העולם שמחוץ לעיר מקלטו, ומשום כך פטרה אותו מכל החובות והמצוות המוטלות על כל אחד מישראל.

על דברים אלה השיב הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש חלק א סימן קסח עמוד תקיז):

שסברא זו, אף שהיא מבריקה ומשחדת מאד ויש לה סמוכין במשפט הרומאי העתיק, מכל מקום קשה לקבלה מפני שלא מצאנוה בש"ס

⁵ בתפארת ישראל שם כתב שהגולה אינו יוצא אף לעשות קרבן פסח או לעלות לרגל. אם כי הוא הקשה, מדוע מצוות העשה של קרבן פסח אינו דוחה את מצוות העשה של ישיבה בעיר המקלט עד מות הכהן הגדול, הלא עשה חמור דוחה עשה קל? ולא השיב על כך תשובה.

⁶ הרב משה שטרנבוך, (לעיל הע' 4) כתב על דברי הגהות אהבת איתן אלו שהם על דרך הדרוש.

ובפוסקים. ואדרבא, אין התורה שוללת זכויותיו וחובותיו של האדם אפילו אם הוא נידון למיתה, ובנוגע למי שחייב גלות מצינו בגמרא (מכות י ע"א): הרב שגלה מגלין ישיבתו עמו וכן תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, משום שנאמר: " 'וחי', עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא". וכן אם הוא נזיר מגלח שם כל שערו, כדאיתא בתוספתא מכות ג, ה. ואם הרג גולה משכונה לשכונה, ואם מצאו גואל הדם בתחומה של עיר הרי הוא כאחד מכל אדם וחייב על מכתו ועל קללתו וחייב על נזקו בין איש ובין אשה, וההורגו במזיד נהרג ובשוגג גולה, כדאיתא בתוספתא שם.

בעל ה"שרידי אש" טען שאין הגולה נחשב כמת. להפך, אנו מסייעים לו להשתקם ועליו לקיים מצוות, ואסור לפגוע בו שום פגיעה בתוך עיר המקלט - להזיק לו, לקלל אותו ובוודאי שאסור להרוג אותו. הוא אמנם מוגבל ואיננו יכול לצאת ממקומו, אך לא נכון לראותו כאדם מת, וכמי שפטור מתורה ומצוות, ומחובות אחרות.

2. להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית

הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (אור שמח על הרמב"ם הל' רוצח ז, ח) השיב על שאלה זו מכיוון אחר:

הוסיף רבינו טעם למה אינו יוצא (= "ואם יצא התיר דמו למיתה"). הלא פיקוח נפש דוחה כל מצוות שבתורה ומכל שכן פיקוח נפש דכל ישראל, ואסתר תוכיח.

רק כנגד הטבע אין לנו להוסיף אחרי מצוות יוצר הטבע חוקר כליות ולב. הוא אמר כי אם יחם לב הגואל להרגו אין לו מות אין יכולים בית דין להמיתו, וכיון שהותר דמו לגואל הדם, אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חבריו מסכנה ודאית.

ומוכח מזה דלא כהגהות מימוניות בשם ירושלמי דתרומות (ח, ד), שהובא בכסף משנה (הל' יסודי התורה ה, ה), דחייב להכניס עצמו בספק סכנה. ובירושלמי גופיה אינו מוכח למעין היטב בו.

בשל חום לבבו של גואל הדם, בית הדין אינו יכול להבטיח את שלומו של הגולה מפני גואל הדם, אם יצא החוצה מעיר המקלט. לכן יש למנוע ממנו לצאת מעיר המקלט עד מות הכהן הגדול, גם אם יימנע בשל כך מלקיים מצוות שניתן לקיימן רק מחוץ לעיר המקלט, ואף לא יוכל לסייע בהצלת נפשות של הפרט ושל הכלל. הוא ציין שדבריו מנוגדים לשיטת ההגהות מימוניות שהבין מהירושלמי בתרומות ח, ד שעל לאדם להכניס עצמו בספק סכנה להציל את חבריו מסכנה ודאית. ואילו האור שמח הוכיח כאן שאל לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה, על מנת להציל

את חברו מסכנה ודאית, סכנה אישית כמו גייס או מפולת, ואפילו סכנה לאומית, מלחמה של עם ישראל.

הוא הוכיח את דבריו מהאמור בשמות ד, יט, וכך כתב במשך חכמה שם:
"ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך". מוכח דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים, אע"פ שכל ישראל צריכים אליו אינו צריך להכניס עצמו בסכנה.
ומזה יצא לרבינו במשנה (מכות ב, ז), שהגולה לעיר מקלט אינו יוצא לא לעדות מצוה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות ואפילו ישראל צריכים לו ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם שנאמר (במדבר לה) 'אשר נס שמה' שם תהא דירתו שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו.

יש שחלקו על ביאורו של האור שמח, ועל מה שהסיק משם. הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש חלק ב סימן לד עמוד תכב-תכג) הביא את דברי האור שמח וכתב על דבריו:

אבל באמת אין זה ראיה מכרחת, דכאן גזירת הכתוב דילפינן בספרי מהא דכתיב "עד מות הכהן הגדול" דאין שום דבר בעולם מתירו לצאת אלא מות כהן גדול דמכפרת, ע"ש דילפינן מהאי קרא דאינו יוצא אפילו להצלת כל ישראל, אבל אין הטעם משום דאם יצא התיר עצמו למיתה. וכן מדוייק לשון הרמב"ם, שלא סיים דאם יצא התיר עצמו למיתה, דהוה משמע דזהו טעם דאינו יוצא, כמו שפירש אליבא דאמת באור שמח, רק הוסיף כיון דאין לו היתר לצאת אם יצא התיר עצמו למיתה, אבל אין זה טעם האסור לצאת.

הרב וינברג טען שמה שכתב הרמב"ם: "ואם יצא התיר עצמו למיתה", לא בא בזה לנמק את טעם הדין, מדוע הרוצח אינו יוצא להעיד או להנהיג את המלחמה, אלא לתאר את התוצאה הצפויה לרוצח אם יצא החוצה. לדעתו, הסיבה שאסור לרוצח לצאת בשום פנים ואופן מעיר המקלט היא גזרת הכתוב, ואין ללמוד מכאן דבר.⁷

⁷ הוא כתב זאת גם בשו"ת שרידי אש חלק א סימן קסח. גם הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק או"ח סימן לט, הגיע למסקנה דומה שאסור לרוצח לצאת מפני גזרת הכתוב, ואין ללמוד מכאן דבר ביחס לשאלה אם מותר להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית, שהרי בדרך כלל חובה לעשות כל שניתן להציל אחרים מסכנת נפשות... ראה גם: הרב דן פלוצקי, כלי חמדה פרשת פנחס אות א; הרב איסר יהודה פרנקל, דרך ישרה, ב סי' נב; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, י סי' כה פרק יח; יג סי' צא, ו; טז סי' כג, ה.

3. נטילת סיכון בעת מלחמה

הרב שלמה יוסף זוין ("המלחמה", לאור ההלכה, עמ' טו-טז) סבר שדברי האור שמח שאין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית, ואפילו את כלל ישראל מסכנת מלחמה, חולקים על דברי הראי"ה קוק. הוא הביא את דברי הירושלמי (תרומות ח, ד) והכסף משנה שהובאו לעיל, והמשיך:

האם יש להבחין בין יחיד לרבים? נחלקו בדבר שנים מגדולי דורנו, נוחי נפש מבלי שהאחד ראה את דברי השני. רבי מאיר שמחה מדוינסק, והרא"י קוק. האור שמח כתב שאפילו בשביל הצלת רבים אין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה. ראיתו: הרמב"ם בהל' רוצח ז, ח... ובמשך חכמה הוסיף לבאר מהפס': "לך שוב מצרים"... יש לכשתרצה מקום לפקפק בראיותיו של האור שמח. איסור יציאת הגולה מעיר מקלטו הוא פשוט בגדר עונש לכפרתו וגזירת הכתוב הוא שאפילו לדבר מצוה אינו יוצא.

גם לפי הרב זוין, "אם יצא התיר עצמו למיתה", אין זה טעמו של דבר, שהרי גם אם אין גואל דם, אסור לרוצח לצאת מעיר המקלט. וכנגד דברי האור שמח, הציג הרב ש"י זוין את עמדת הראי"ה קוק:

והגרא"י קוק בשו"ת משפט כהן (סימנים קמב-קמד), מאריך הרבה בדבר ומבדיל בין רבים לרבים, סתם רבים כל זמן שאין שם רוב האומה דינם כיחידים, אבל להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור עצמו בתור הוראת שעה ומיגדר מילתא... וכל זה בהצלת כלל ישראל שלא בתורת מלחמת מצוה, בנוגע למלחמת מצוה של "עזרת ישראל" יש לדבר גם יסוד אחר-משפטי המלוכה.

אם נקבל את דברי הרב ש"י זוין כפשוטם, יוצא שלפי הראי"ה קוק, על גולה לצאת מעיר המקלט כדי לסייע בהצלת כלל ישראל בעת מלחמה, בניגוד לאמור במשנה, ולחילופין יוצא שלפי האור שמח, לא יתגייסו אנשים למלחמה, שהרי בכל מלחמה היחיד מכניס עצמו לספק סכנה, על מנת להציל את כלל ישראל מסכנה ודאית. הייתכן?

יתר על כן, הראי"ה קוק בתשובתו לא הזכיר כלל את סוגיית יציאת גולה מעיר המקלט לטובת צרכי הכלל, ואם כן קשה לומר שהוא חלק בזה על האור שמח. לכן נראה שאין כלל מחלוקת בין האור שמח לראי"ה קוק. גם האור שמח מודה שחייב כל לוחם להילחם ואף להכניס את עצמו לספק סכנה על מנת לסייע לכלל לנצח במלחמה. זו מהותה של מלחמה. האור שמח למד מהדברים שנאמרו למשה רבנו בחזרתו למצרים, ומדין המשנה באשר לשר הצבא שאינו יוצא מעיר המקלט גם לצרכי כלל ישראל, שאין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה אישית, שלא קשורה למלחמה עצמה.

כשהאנשים במצרים ביקשו את נפשו של משה, או כשגואל הדם מבקש את נפשו של הרוצח בשגגה, אמרה התורה שלא לצאת, ולזה כמובן יסכים גם הראי"ה קוק. אבל ספק סכנה אישית שנובעת מהמלחמה עצמה ולא בשל סיבה פרטית אישית, הכול יוצאים ואף נוטלים על עצמם את הסיכון, "וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא" (רמב"ם הל' מלכים ז, טז).⁸

הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר חלק יג סי' ק) חידד את המחויבות של כל לוחם להסתכן במלחמה למען הכלל וגם למען חברו:

כשם שהכלל של "וחי בהם" (ויקרא יח, ה), לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של: "וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לו), שדורשים חיך קודמים (בבא מציעא סא ע"א), גם כן לא חל במלחמה, אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה. דין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה קרב אין דין של וחי בהם ואין דין של חיך קודמים, אלא כשם שפוסק הרמב"ם בפ"ז מה' מלכים הט"ו ד"מאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה". כך הדין הוא שצריך למחות מלבו זכרונו הפרטי ולהתאחד כגוף מרכזי אחד עם כל חבריו הלוחמים והנמצאים בשדה הקרב, באופן שכל אחד ואחד מחויב לחרף נפשו להציל את חבריו מסכנה אפילו כשמכניס את עצמו על ידי כך בודאות לידי ספק סכנה, ולא רק כשחבירו נמצא בסכנה ודאית, אלא גם לרבות אפילו כשנמצא בספק סכנה. ואז יעשה ד' נפלאות שלמעשה ינצלו כולם, ויקוים בכל אחד מהם הבטחת הרמב"ם שם בסיום ההלכה.

אמנם גם במצב של מלחמה יש להבחין בין נטילת סיכון במסגרת ההשתתפות הכוללת במלחמה שהוא מותר ונצרך, לבין סיכון אישי פרטי. בספר החינוך (מצווה תכה [וכן במצווה תקכח]) עסק במצוות מחיית שבעה עמים ועמלק, ובסוף דבריו כתב כך:

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם... ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שיסתכן

⁸ עיון מעמיק בדברי הרמב"ם הללו, ראה בספרי: "כרם, בית, אשה – שירות צבאי וחי משפחה", שבות יהודה וישראל, עמ' 321-327.

בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם (דברים כ, טז): "לא תחיה כל נשמה".

לדבריו, יש להילחם בהם רק כשיש סיכוי טוב להכריעם ומבלי ליטול סיכון. על כך הקשה הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך שם):

וצריך עיון, דנהי דכל המצוות נדחות מפני הסכנה, מכל מקום מצוה זו התורה ציותה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דרכה על הנס (רמב"ן, במדבר ה, ב), ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, אם כן חזינן דהתורה גזרה להלחם עמהם אף דהיא מצוה, ואם כן דחוויה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שיסתכן, וצריך עיון.

לדבריו, בכל מלחמה הלוחמים מסתכנים, ואם כן למה התכוון החינוך באמרו שיש להילחם רק אם לא מסתכנים? הרא"ה קוק (אגרות הרא"ה, חלק ג אגרת תתקמד, עמ' רנח-רנט) השיב על קושיית המנחת חינוך:

וצריך לומר דהחינוך סבירא ליה דמצוה המוטלת על הציבור בכללו, אם יש בה סכנה ליחיד אין זה יוצא מכלל "וחי בהם" דהא ציבור לא מייתי (הוריות ו ע"א), והיחיד אינו חייב בה מצד עצמו אלא מצד כלליות הציבור. ... כל זמן שהיחיד עומד במערכה בכלל הציבור חל עליו חובת ציבור דדוחה פיקוח נפש שהיא דוחה כל המצוות, קל וחומר דכל המצוות נדחות מפניה. אבל בזמן שאין היחיד עומד עם הציבור אלא שנזדמן לו ביחידות לעסוק במלחמת הרשות... אין ביחידות כח לבטל דין של וחי בהם ולא שימות בהם.

אדם כפרט הנמצא בעימות עם גוי באופן מקרי, איננו הופך את העימות האישי למלחמה כללית ועל כן הוא איננו מצווה להסתכן על מנת להרוג את אויבו, אף אם יש מצב של עימות בין שני הלאומים. אך במסגרת מלחמה של כלל הציבור, כל אדם הופך להיות איבר מן הכלל. היחידים הופכים לציבור, והם נחשבים לגוף גדול. נוצר מין מצב של כלל הנלחם למען הכלל. האדם הפרטי מפסיק להיות פרטי בשעת מלחמה כללית, ולכן סיכונו האישי לא נלקח בחשבון.

כשם שמותר לסכן איבר אחד מגופו של אדם על מנת להציל את הגוף כולו, כך גם כל אדם מסתכן לשם תועלת הכלל, האומה. פיקוח נפש של האדם הפרטי דוחה מצוות מלחמה, וכשהוא מסתכן באופן אישי שלא בתוך מערכה כללית, אין הוא מצווה להסתכן ולמסור את נפשו. אך פיקוח נפש של הכלל אינו דוחה מצוות מלחמה. בכל מלחמה המנוהלת ומונהגת ע"י נציגי הציבור ולמען הציבור, נוטל הכלל סיכון כדי להגן על הכלל.

לא רק חיילים נוטלים על עצמם סיכון בעת מלחמה. מלחמת מצווה היא "עזרת ישראל מיד צר" (רמב"ם הל' מלכים ה, א), או מלחמה על ארץ ישראל, לרשת אותה וליישב אותה. ירושת הארץ, כיבושה והחלת הריבונות תלויים בשלטון הצבאי

והאזרחי, אך ממד הישיבה שבמצווה זו, ליישב את הארץ לפתח אותה ולהפריח את שממונה, תלוי בעם ישראל, באנשים עצמם. מרכיב זה יכול להתממש גם אם עם ישראל איננו ריבון בארץ. אלא שגם כאן אדם איננו מצווה באופן אישי להתאבד ולקפד את פתיל חייו לשם מצוות ישוב ארץ ישראל.

אם כן, איך נסביר את מעשיהם של מתיישבים רבים שמסרו ומוסרים נפשם למען מצוות ישוב ארץ ישראל? רבי ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א, מחבר ספר 'פאת השולחן', שהתיישב בצפת, ורוב בני משפחתו מתו במחלות, תוך זמן קצר? מייבשי הביצות בעמק ובחולה, שמתו שם במחלות, בקדחת ובמלריה. מגיני תל חי, אנשי גוש עציון במלחמת השחרור, יושבי קו העימות בגבולות, והיושבים סמוך לאוכלוסיה ערבית עוינת, ועוד רבים אחרים, שסיכנו ומסכנים את חייהם לשם יישוב ארץ ישראל. האם מעשיהם נכונים?

לכל דור יש את חלוציו שלו. החלוצים הם אלה שהולכים ראשונים לפני המחנה, מתוך תחושה של שליחות למען הכלל. הם המתחילים, הם אלו אשר חורשים את התלמים הראשונים, ואחריהם באים רבים אחרים. הברון רוטשילד יזם הקמת מושבות בארץ ישראל, כמו פתח תקווה, זכרון יעקב, רחובות ועוד. התנאים היו קשים, מחלות ומגפות, ואף על פי כן היום הן ערים גדולות וחשובות. קמו אגודות שונות, ארגונים שונים, וכל אחד בדרכו שלו, ועל פי השקפת עולמו, תרם לבניינה ולביסוסה של ארץ ישראל.

זו הייתה גם הדרך לאחר קום המדינה. הנהגת המדינה עזרה לתנועות התיישבותיות שונות, תנועות נוער ועוד, להקים מקומות יישוב חדשים בארץ ישראל - בנגב, בעמק, בגליל. ולאחר מלחמת ששת הימים, וכן לאחר מלחמת יום כיפור גם ביהודה שומרון, חבל עזה, סיני ורמת הגולן. כל מתיישבי ארץ ישראל, גם אלה שסיכנו את חייהם לשם כך, פעלו ופועלים מכוח אותה שליחות שצווה בה העברי הראשון - אברהם אבינו: "לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). אותה שליחות היסטורית שהוטלה על אברהם, הוטלה גם על כל הדורות הבאים, ובדורותינו קמו קבוצות שונות שיישבו את ארץ ישראל במסירות נפש אמתית על אף שאינם שומרים תורה ומצוות.

בוני ארץ ישראל, רואים את עצמם שליחים של עם ישראל לדורותיו. אלו שכבר הלכו לעולמם, ואלו שעדיין לא נולדו. הם עולים לארץ מיישבים אותה כשליחי ציבור, ולא לשם מילוי שאיפות אישיות, פרטיות ואשר על כן מוכנים אף לסכן את נפשם. פיתוח יישובים במקומות חדשים מחזק את האחיזה של עם ישראל בארץ, ומונע תפיסה ואחיזה של נכרים.

אדם כפרט, אינו חייב להביא את עצמו לסכנת נפשות מוכחת ובעליל, לשם קיום מצוות יישוב ארץ ישראל. אי אפשר גם לכפות אותו לקיים מצוה זו. ההחלטה אם להיכנס לרמת סיכון גבוהה יותר לשם יישוב ובניין ארץ ישראל דורשת בשלות

נפשית, ובגרות אידאולוגית, והיא החלטה אישית. מי שאינו מסוגל לחיות במקומות הללו, אינו חייב לעשות זאת, ויכול הוא לגור במקומות אחרים ברחבי ארץ ישראל, שבהם נוח יותר לחיות ופחות מסוכן. אם כי צריך לקחת בחשבון, שכיום בכל מקום בארץ ישראל, ישנה רמת גבוהה של סכנה, בשל פיגועי טרור. אפשר לומר שכמעט כל מי שגר כיום ברחבי מדינת ישראל, מסכן עצמו במידה כזו או אחרת.

אין אנו מצווים שלא לחיות, כדי שנזכה בארץ החיים. אבל כשאין ברירה, כשהדבר נחוץ לצורך מימוש יעדיו של העם בארץ, יש לקחת בחשבון שזה אכן יכול לקרות. ארץ ישראל היא ארץ החיים, היא ארץ ייעוד, ומטרת המצווה היא שעם ישראל יחיה בה את חייו השלמים והאידאליים. ורק בארץ ישראל הדבר אפשרי. "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" זו ארץ ישראל.⁹

⁹ ראה עוד בדיניהם של הרב עובדיה יוסף והרב שאול ישראלי, "מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש", תחומין, י (תשמ"ט), עמ' 34-61; הרב יעקב אריאל, "פיקוח נפש ביישוב ארץ ישראל", שו"ת באהלה של תורה, חלק ד עמ' 108-113; הרב יעקב זיסברג, "פיקוח נפש בישיבת ארץ ישראל", נחלת יעקב, עמ' 392-436. ראה בספרי: "קדושת החיים ויישוב ארץ ישראל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 479-489.